

SBM 1271 Hestehaven, Skanderborg

Kulturhistorisk rapport

Skanderborg sogn, Hjelmslev herred, tidl. Skanderborg amt. Sted nr. 16.02.07. Sb.nr. 36.

Kulturhistorisk rapport for systematisk udgravning af bebyggelse fra neolitikum, senneolitikum og Klokkøbægerkultur. Daglig leder Anja Vegeberg Jensen, Skanderborg Museum, d. 17. oktober – 16. november 2011.

SKANDERBORG MUSEUM

Indhold

Abstract	3
Undersøgelsens forhistorie	4
Administrative data	4
Topografi, terræn og undergrund	5
Målesystem	5
Øvrige data	5
Udgravningsmetode	6
Undersøgelsens resultater	6
Fremtidigt arbejde på stedet	19
Tidstavle.....	20

Abstract

Udgravningen foregik på et udgravningsfelt på 4500 m². Der fremkom spor efter bebyggelse fra den sidste del af yngre stenalder, kaldet senneolitikum, i form af 4 huse, stolpehuller, kulturlag og gruber. Bebyggelsen er dateret ud fra keramikens, flintredskabernes og husenes udseende, da deres udseende har ændret sig over tid. Kulstof 14-prøverne er ikke klar endnu, så vi må vente på en mere nøjagtig datering.

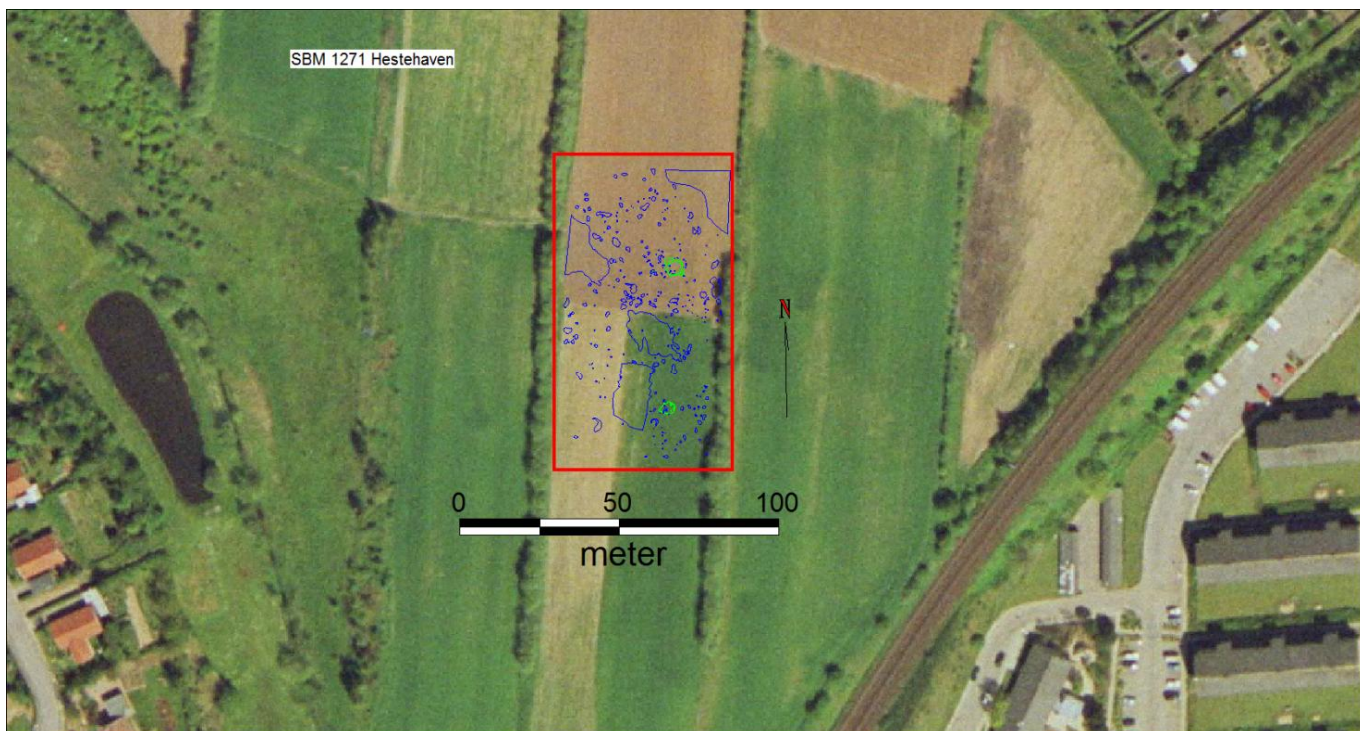
Det første hus, kaldet K1, er et senneolitisk toskibet hus med forsænket (dvs. nedgravet) østende og en mulig lofts konstruktion i den forsænkede del. Her er der fundet såkaldt klokkebægerkeramik, en fladehugget flintdolk samt store mængder forkullet korn i forsænkningen. Det næste hus, K2, er ligeledes et senneolitisk toskibet hus af samme type som K1, blot lidt mindre. Her er der fundet klokkebægerlignende keramik og diverse flintafslag. Også i dette hus er der fundet stolper fra en formodet lofts konstruktion. Hus K3 er en lille nord-syd orienteret konstruktion, som desværre er lidt tvivlsom. Datering af dette hus er ikke umiddelbart mulig ud fra udseende. Det sidste hus, K4, er et toskibet hus med 4 midterstolper og enkelte bevarede vægstolper. Dette hus dateres ud fra udseende til en ikke nærmere definerbar periode af yngre stenalder.

Figur 1: Et af de forsænkede huse dukker frem som en mørk plamag mod det lyse sand.

Undersøgelsens forhistorie

I forbindelse med udstykning af et ca. 1,14 ha stort område ved Hestehaven i Skanderborg har Skanderborg Museum foretaget en udgravning for Skanderborg Kommunes Kultur og Fritidsafdeling.

Figur 2: Udgravningsområdets udstrækning med markerede anlæg (forsænkningerne markeret med grøn).

Arealet ligger på et højedrag på en sandet undergrund. Området ligger ret højt i den nordvestlige udkant af Skanderborg by og højeste punkt ligger i kote 41 over DNN. Ud fra den topografiske placering ligger det berørte areal på et meget oplagt sted for oldtidsbebyggelse og -aktiviteter, da stedet er veldrænet, ligger højt og med god adgang til vandveje, som fører til fiskemuligheder i Lillesø og Skanderborg Sø.

Området ligger på matrikelnummer 55d, Skanderborg By, Skanderup Sogn, stednummer 16 02 07.

Denne beretning dækker den systematiske udgravning af SBM 1271 Hestehaven Skanderborg.

Administrative data

Skanderborg Museum har udført en systematisk undersøgelse i forbindelse med anlæggelse af klubhus og kolonihaveparceller til Skanderborg Fjerkræklub, på et ca. 4500m² stort areal på del af matr.nr. 55d, Hestehaven, Skanderborg Jorder (lokalplan 1049).

Undersøgelsen betales af bygherre, som i dette tilfælde er Skanderborg Kommune, afdeling for Kultur og Fritid samt Kulturarvsstyrelsen.

12. september 2011: Skanderborg Museum indsender budget til godkendelse hos Kulturarvsstyrelsen.

3. oktober 2011: Kulturarvsstyrelsen godkender budgettet.

12. oktober 2011: Bygherre godkender budgettet.

17. oktober-16. november 2011: Undersøgelsen udføres.

Ansvarlig for undersøgelsen: Skanderborg Museum, Adelgade 5, 8660 Skanderborg.

Dokumentationsmateriale bestående af fund, fotos, tegninger og beretning opbevares på Skanderborg Museum, Adelgade 5, 8660 Skanderborg.

Topografi, terræn og undergrund

Det berørte areal er beliggende på et højedrag, som syd for udstykningen falder ret brat ned til kote 27 og ender ved et lille vandhul med forbindelse til åløb og i sidste ende søerne i Skanderborg. Området ligger ret højt i den nordvestlige udkant af Skanderborg by. Højeste punkt ligger i kote 41 over DNN.

På det område, som Skanderborg Museum har undersøgt, består undergrunden hovedsageligt af meget fin sandjord med enkelte let grusede områder. Jorden og undergrunden er ekstremt veldrænende, og der blev ikke observeret en eneste vandpyt i løbet af de par dage, hvor det regnede. Muldlaget var ca. 30-40 cm tykt.

Målesystem

Alle anlæg blev opmålt med GPS i projektionen zone 32, ED50. Data blev efterfølgende via ArkDigi digitaliseret i Gis-programmet Mapinfo.

Øvrige data

Den systematiske udgravning startede den 17. oktober 2011 og sluttede den 16. november 2011. Udgravningsdeltagere var arkæologerne Louise Søndergaard, Merethe Schifter Bagge, Nanna Kirkeby, Kåre Gyldenløve og Anja Vegeberg Jensen (daglig leder).

Gravemaskinen, der blev leveret af Stilling Entreprenør & Maskinstation Aps, var på bælte og med en 2m bred skovl.

Vejret var for årstiden særdeles stabilt med nogen sol, en del overskyede og næsten vindstille dage samt dage med tåge. Kun et par dage var der lidt småregn.

Udgravningsmetode

Udgravningsfeltet blev muldafrømmet med maskine af to omgange. Anlæggene blev GPS-indmålt lige efter muldafrømningen, da den sandede undergrund formodedes at være påvirkelig for især vind, men også regn.

Efterfølgende blev samtlige anlæg, som ikke var undersøgt i forundersøgelsen, snittet og registreret. Udvalgte anlæg blev fotograferet. Prøver af trækul og jord blev indsamlet fra særligt interessante anlæg, samt fund indsamlet. Ved husene blev der ligeledes fotograferet. Forsænkningen i huset kaldet K1 var fyldt med forkullet korn, som blev indsamlet i et prøvesystem, der efterfølgende skal gøre det muligt at analysere på korntypernes fordeling, rensningsgrad o.l.

Undersøgelsens resultater

Landskabet omkring udgravningen i Hestehaven består af bakketoppe med mere eller mindre stejle fald ned mod vandløb, vandhuller og småsøer. Adgangen til fiskeri i Lillesø og Skanderborg Sø har i forhistorisk tid formodentlig været mulig via Egholm Bæk, som løber syd for den bakkeknold udgravningen foregik på.

Udgravningsfeltet, og dermed den forhistoriske bebyggelse, var placeret med god udsigt ned over landskabet mod vest, syd og øst, mens der mod nord først er et lille fald ned mod et par vandhuller, dernæst en ret brat stigning op mod et markant højdepunkt ca. 50 meter over havet.

Det afdækkede område var 4500 m² stort, og undergrunden bestod langt overvejende af det fineste sand med enkelte lidt mere grusede pletter hist og her. På udgravningen er der fundet ialt 320 anlæg, hvilket hver for sig repræsenterer en nedgravning i jorden. Denne nedgravning og efterfølgende opfyldning med forskelligt materiale giver en anderledes farve og struktur til fylden i hullet. Det er denne forskel mellem undergrund og nedgravning der gør arkæologerne i stand til at se et forhistorisk anlæg. De såkaldte anlæg fordeler sig bl.a. på 79 gruber, 122 stolpehuller, 2 ildsteder, 83 naturlige fænomener og 2 husforsænkninger (denne type anlæg forklares senere). Gruber er nedgravninger i jorden, som kan have haft flere forskellige anvendelser, f.eks. til opbevaring af forråd og til bortskaffelse af affald. Det er en anlægstype, som arkæologer er særdeles godt bekendt med.

Forholdsvis mange anlæg viste sig at være naturligt opståede farvninger og variationer i undergrunden, hvilket er ret almindeligt på sandede jorder. Desuden må der altid regnes med en massiv dyreaktivitet et sådant sted, hvilket kan afstedkomme mørkefarvninger i jorden. Hestehaven var da heller ingen undtagelse. Der blev under udgravningen observeret en del mosegrise i den opgravede jord. Anlæggene var dog ikke umiddelbart medtagede af den animalske graveaktivitet.

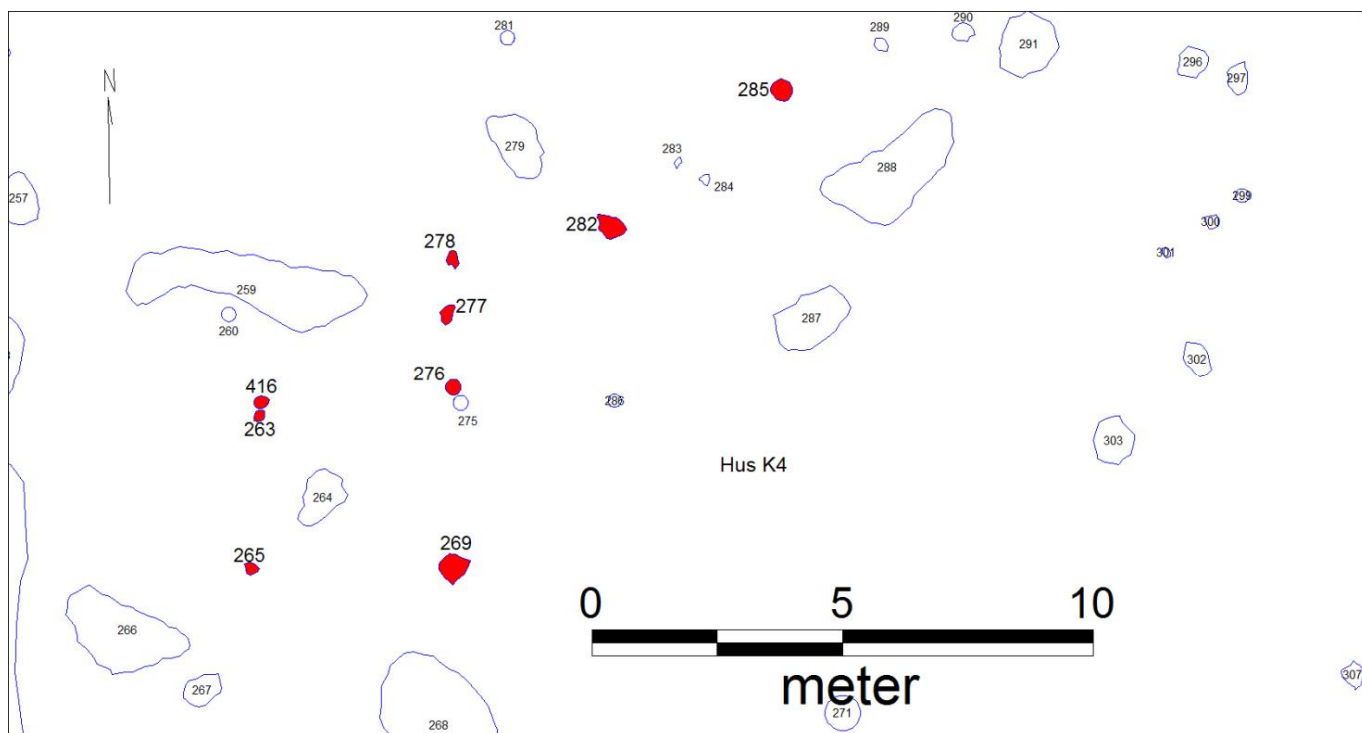
Der kan på pladsen udskilles 3-4 huse, idet der således findes et hus fra en ikke nærmere defineret periode af yngre stenalder, to forsænkede hustomter fra senneolitikum med fund af såkaldt klokkebægerkeramik, samt et lidt tvivlsomt hus med uvis datering.

Fundene fra anlæggene på pladsen består bl.a. af karakteristisk senneolitisk keramik, flintafslag og -redskaber, 1 knusesten, 1 slagsten og 2 kværnstensfragmenter, lidt hvidbrændt knogle, enkelte fund fra historisk tid samt en mængde jordprøver til analysebrug.

I dette afsnit vil de mest interessante anlæg blive gennemgået, og de ældste anlæg beskrives først.

Hus K4:

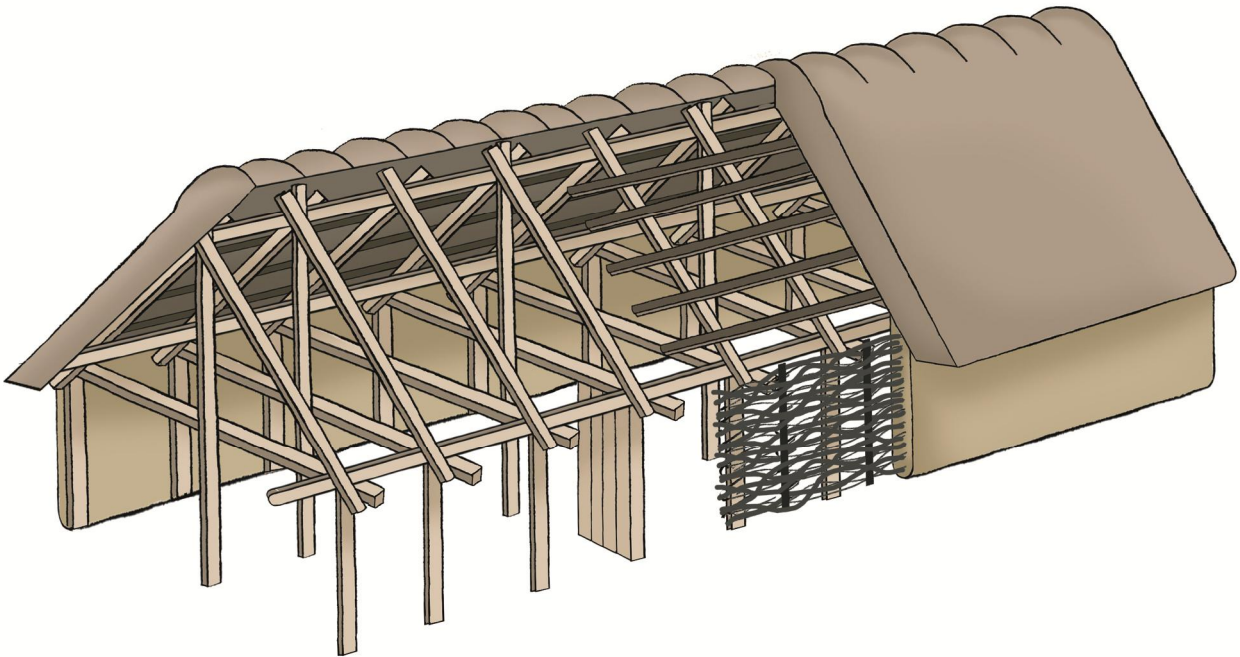
Såkaldt midtsulehus (en enkelt række stolper i midten af huset) fra yngre stenalder, orienteret sydvest-nordøst.

Figur 3: Oversigtsbillede af det neolitiske midtsulehus K4.

Midtsulehuset er her vist med røde markeringer. Anlæggene 265, 276, 282 og 285 er den midterste række stolper, som har båret taget. De tilbageværende røde stolper er bevarede vægstolper.

Midsulehuset er en hustype, som findes gennem hele den yngre stenalder og de kan have meget varierende størrelser.

Figur 4: Hus fra yngre stenalder med en enkelt tagbærende stolperække i midten.

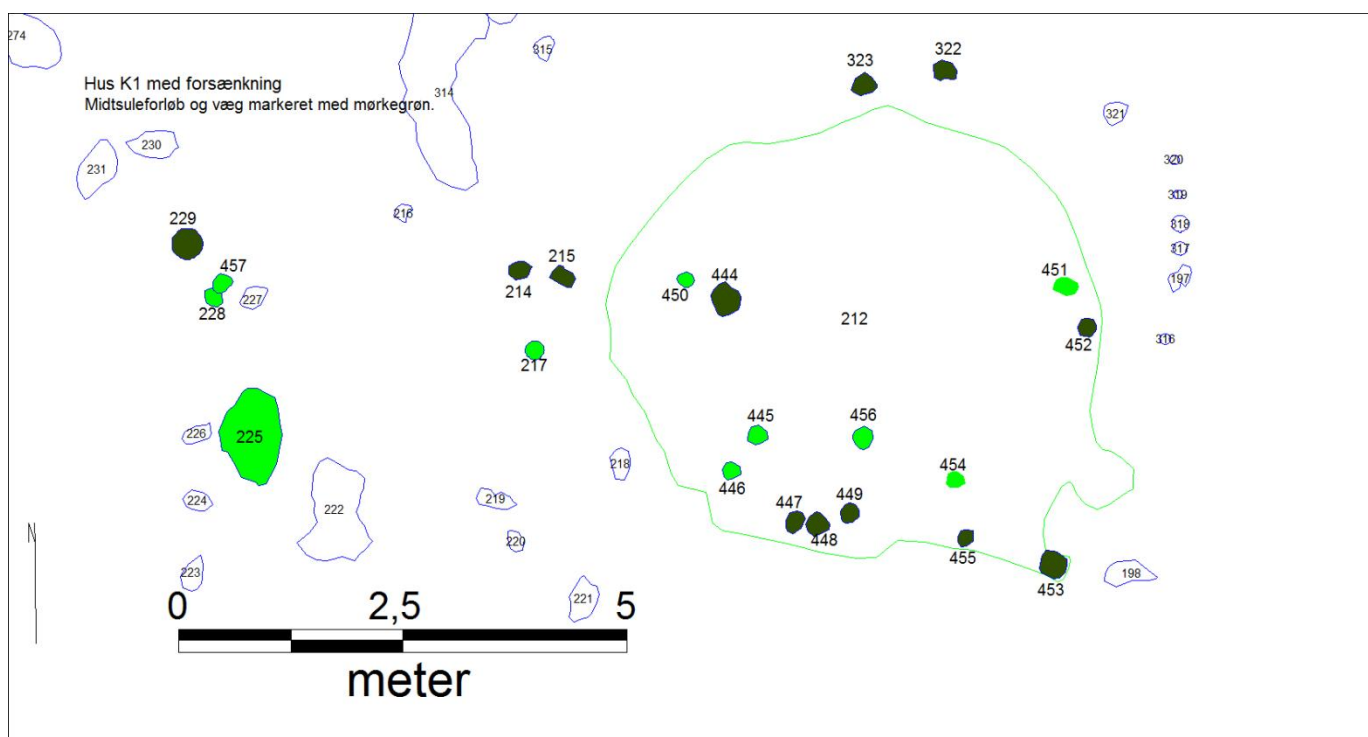
Figur 5: Vægstolpen A416 og støttestolpen A263 set i profilsnit. Stolpen til venstre indeholdt ildskørnet granit. Bemærk hvor utydelige anlæggene er i overfladen.

Fra midterstolpen og ud til væggene i hus K4 er der ca. 2,5 meter, hvilket vil sige at huset er 5 meter bredt. Længden af huset fra sydvestligste tagstolpe til nordøstligste tagstolpe er 14 meter, hvilket giver et husareal på 70 m². Rent typologisk er det svært at sige noget om husets alder, da en datering kan falde indenfor såvel tidlig yngre stenalder som sen yngre stenalder. Derfor laves der kulstof 14-analyse på forkullede agern fra den tagbærende stolpe A282, så en datering kan opnås af den vej.

Der blev efterfølgende ledt efter flere til huset hørende stolper i området, dog uden held. Muligvis kan det være pga. de meget blege stolper, som er lette at overse i det lyse sand.

Hus K1:

Senneolitisk midtsulehus med forsænket gulv og mulig lofts konstruktion i østenden. Huset er en brandtomt, og dette har skabt fundomstændigheder lidt ud over det sædvanlige.

Figur 6.: Den senneolitiske forsænkede hustomt, K1.

Husene K1 og K2 er specielle på den måde, at der er fundet klokkebægerkeramik i forsænkningerne. Den såkaldte Klokkebægerkultur, som er opkaldt efter en almindelig lerkarform, der minder om en omvendt klokke, var udbredt over store dele af Europa i perioden ca. 2500-2000 f.Kr. Meget tyder på, at Klokkebægerkulturens store spredning skal tilskrives handel og udveksling med metalsager tilvirket af kobber og guld. I Danmark - og især i Jylland - tog man Klokkebægerkulturen til sig på flere områder. Helt konkret fandt der en ikke ringe "import"/udveksling af især kobberdolke sted, men kontakten kom også til udtryk ved inspiration i forbindelse med dels formgivning og udsmykning af lerkar, dels fremstilling af fladehuggede flintdolke, der var direkte foranlediget af mødet med kobberdolkene. Klokkebægerfolkene har sandsynligvis været gode bueskytter, i hvert fald er håndledsbeskyttere fremstillet af skifer karakteristiske for kulturen - i Danmark er der kun fundet nogle få stykker.

Huset K1 er placeret på et lille sandet plateau, og alle stolper er således også sandede. Der er fundet klokkebægerornamenteret keramik, flintafslag, fragmenter af fladehuggede flintdolke, kværnstensfragmenter, en del ildskørnede granitsten og -skærver samt store mængder forkullet korn.

Afstanden fra midterstolperne og ud til den nordlige væg med de to stolper er ca 2,5 m, hvilket så giver en bredde på huset på ca. 5 meter. Længden af huset fra yderste stolpe i vest til yderste stolpe i øst giver en totallængde af huset på ca. 10 meter. Det vil så sige at gulvarealet har været omkring 50 m².

Den såkaldte forsænkning er markeret med grøn streg på oversigtsplanen, og er en lav nedgravning i jorden. Nedgravningen fortolkes af arkæologer på flere forskellige måder, bl.a. som bortgravet jord i forbindelse med udmugning og som en lavbundet kælder med træbygget gulv henover. En ny og meget sandsynlig teori går på at forsænkningen er lavet for at skabe frihøjde under et korntørringsloft. I forsænkningerne på Hestehaven er der fundet stolpehuller, som i høj grad ville give mening, hvis det var loftsstolper. En mulig forklaring på det store kornfund kan være, at huset med fyldt kornloft er brændt ned. Branden har forkullet kornet, som derfor er blevet bevaret så godt.

Figur 7: Fladehugget flintdolk. Dolken er ildskørnet, derfor er den gråhvid.

Figur 8: Klokkebægerkeramik med linjeornamentik fra hus K1.

Figur 9: Klokkebægerkeramik med skråravering fra hus K1.

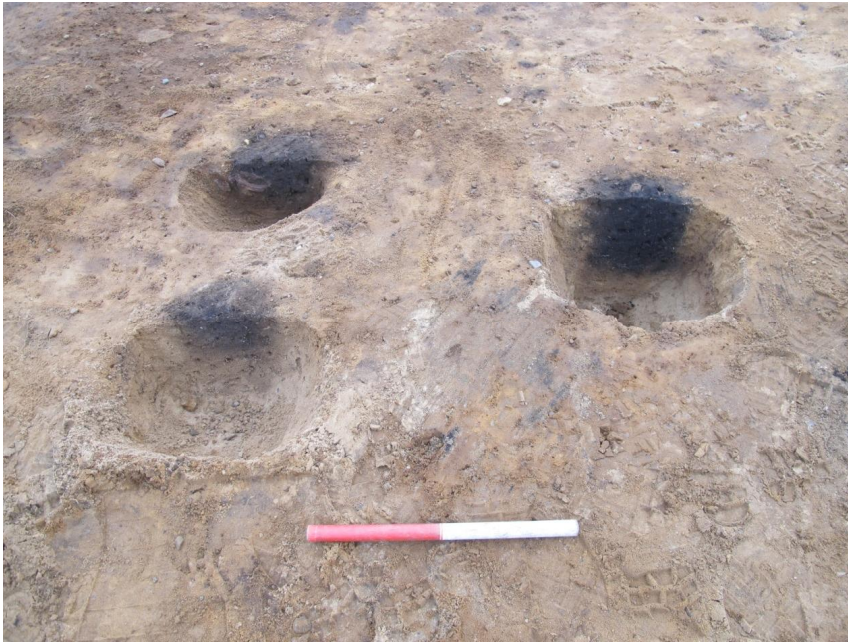

Figur 10: Keramik i et stolpehul (kaldet A215).

Skårene fra billedet ovenfor kunne sættes sammen til, hvad der formodes at være et svajet bæger.

Figur 11: Svajet bæger fra A215 med bevaret rand og bund.

Figur 12: Stolperne med deres sortfarvede fyld står tydeligt frem.

I forsænkningen er der fundet ildskørnet granit, som mængdemæssigt nok ville kunne fylde 2-3 stk 20 liters spande. Anvendelsen af disse sten er lidt uvis, men man kunne forestille sig at de har været brugt i kogegruber eller som magringsmateriale i keramikfremstillingen.

En af vægstolperne i hus K1 var meget sort, stærkt trækulsholdig og indeholdt en forkullet rest af en stolpe. Denne stolperest blev forsøgt optaget i hel tilstand, dog uden held. Trækulsstykkerne er dog stadigvæk så store, at der godt kan foretages en vedbestemmelse.

Figur 13: Vægstolpe A455 med rest af forkullet stolpe, som kan anes i venstre side.

Det bliver interessant at se, hvilken type træ, der er brugt i huskonstruktionen.

Der er i den forsænkede del fundet store mængder forkullet korn, hvilket bestemmer et fund noget ud over det sædvanlige. Derfor er dette forkullede lag optaget i spande i et 50x50 cm gridsystem, for at man efterfølgende kan lave analyser på en eventuel fordeling af bestemte korntyper, deres rensningsgrad og lignende. Hvert enkelt felt har fået et nummer og der er bortgravet mellem 1 og 3 spande jord indeholdende forkullet korn fra hvert enkelt felt.

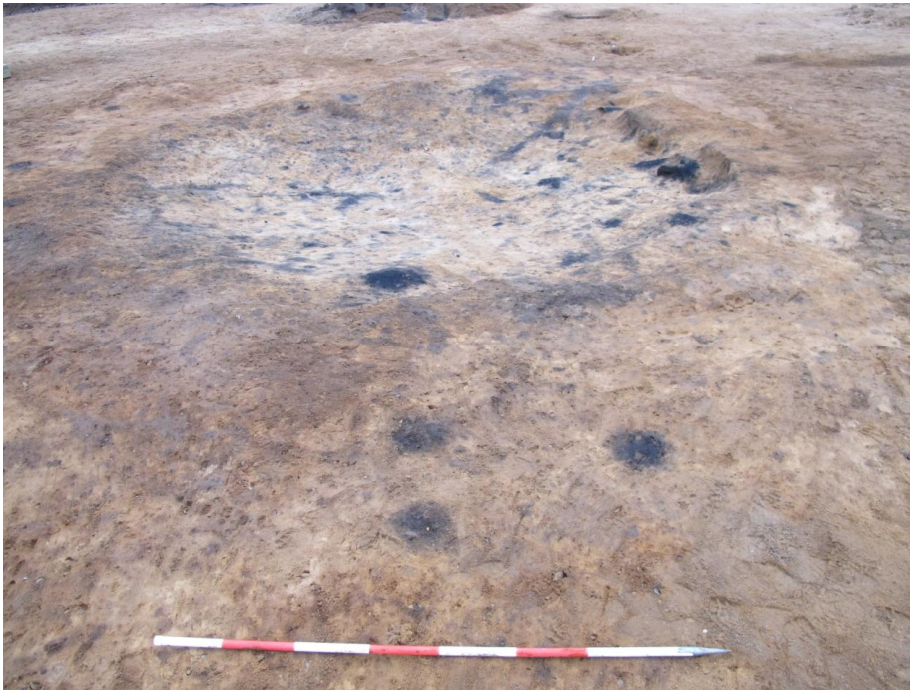

Figur 14: Der indsamles jordprøver fra det forkullede lag i hus K1.

De foreløbige analyser af det velbevarede prøvemateriale viser, at jorden indeholder store mængder forkullet korn og plantemateriale. Det kan vise sig at være en gedigen guldgrube af informationer om agerbrug og kornopbevaring i en periode af forhistorien, hvor mængden af informationer om agerbruget ikke er overvældende stor.

Figur 15: To forkullede korn.

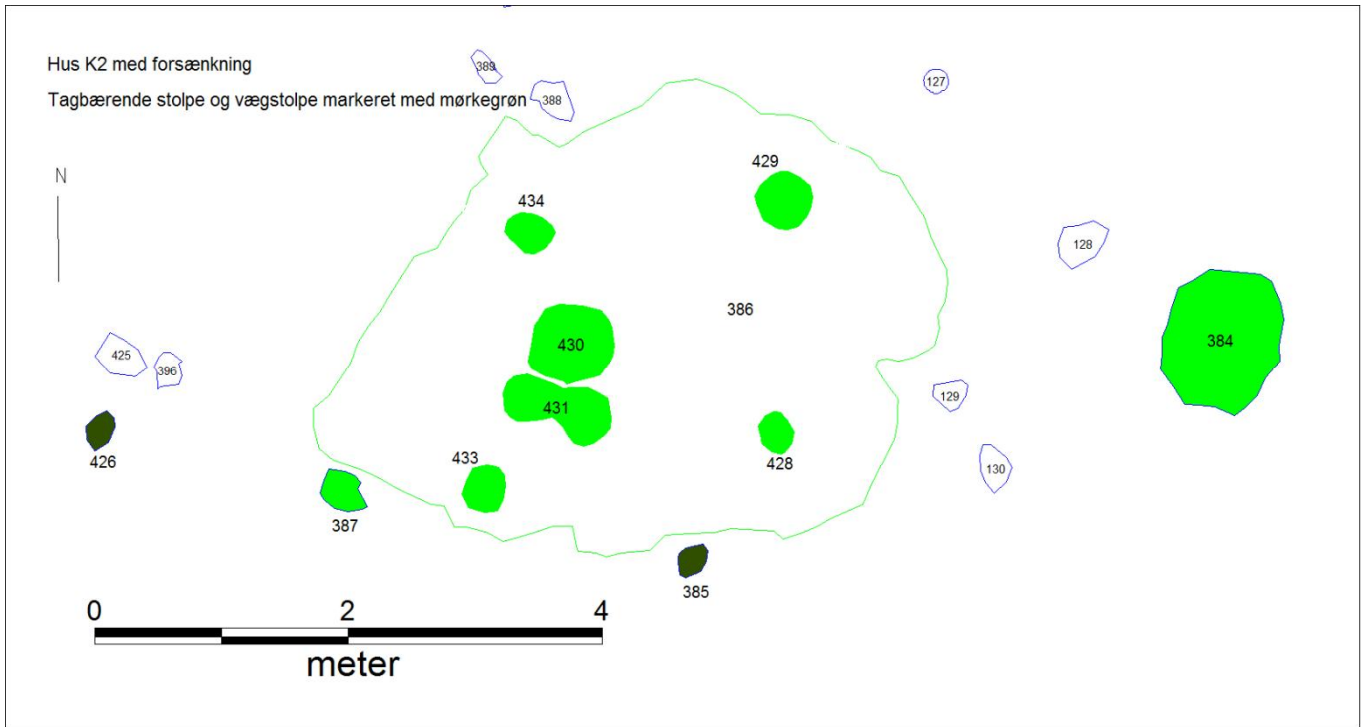
Figur 16: Huset set fra vest. Forsænkningen er her tømt for indhold, og fremstår som en fordybning. Stolperne står tydeligt frem mod den lyse undergrund.

Inde i det mulige husareal ligger der desuden en grube, A225, i det sydvestligste hjørne. Funktionen er uklar, men måske kan gruben have været anvendt som opbevaringsgrube. Der var dog ingen genstande i gruben.

Dateringen af anlægget baseres på selve husets udseende, som er en type, der findes fra senneolitisk tid og indtil starten af bronzealderen. Desuden er fundene karakteristiske for tidsperioden (C14-dateringerne afventes for mere præcis tidsfæstelse). Det er særdeles interessant at finde klokkebægerkeramik, da det er med til at angive en datering til ca. 2350-2000 f.Kr. I Hestehavens tilfælde kan dateringerne dog godt vise sig at være lidt yngre end det. De fladehuggede flintdolke af såkaldt type 2 trækker dateringen nedad i tid.

Hus K2:

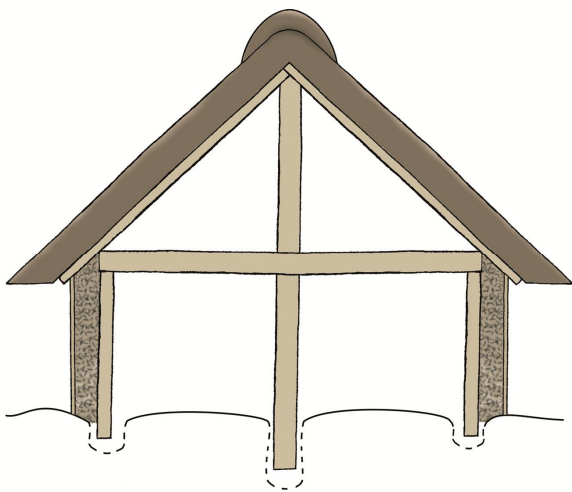
Senneolitisk midtsulehus med forsænket gulv i østenden og mulig loftskonstruktion ind over forsænkningen.

Figur 17: Den senneolitiske forsænkede hustomt K2.

Huset ligger på et fladt område, som skråner let ned mod sydøst. Orienteringen på huset er vestsydvest-østnordøst, og forsænkningen er lidt uregelmæssig æggeformet med spidsen af "ægget" pegende mod sydvest. Alle stolper har fyld af sand. Der er fundet klokkebægerlignende keramik, flintafslag og -redskaber, hvidbrændte knoglefragmenter, granitsten og -skærver, 1 slagsten og 1 knusesten.

Huset har en enkelt midtsulestolpe i den vestlige del. Her kan en moderne afgravning af sand (A365) godt have opslugt en stolpe længere mod vest.

Figur 18: Tværsnit af et midtsulehus fra yngre stenalder.

Inde i huset, ca. en halv meter fra en stolpe, ligger et anlæg, som sandsynligvis er et ildsted. Fylden var mørkt rødbrunt muldet sand med en mængde trækulsnister og lidt hvidbrændte knoglefragmenter.

Figur 19: Ildstedet i forsænkningen i Hus K2 set fra øst.

Undergrunden var let orangerød, og var således ildpåvirket. Desuden var der en del småstykker af ildskørnede granitsten i fylden. Anlægget er 60 cm i bredden og 6 cm dybt. Ved siden af ildstedet lå et trækulsholdigt område, som var en lav fordybning nærmere end en egentlig nedgravning. Måske kan man her have skrabet bålrester fra ildstedet A430 over på.

I fylden i forsænkningen A386 fandtes en del ildpåvirkede granitsten og -skærver, ca. en lille spandfuld. Måske anvendes disse sten til magringsmateriale i keramik, måske som kogesten i kogegruber.

Selve forsænkningen skrånede let ned mod sydøst og var kun omkring 16 cm dyb. Dimensionerne på huset er ca. 7 meter (fra den vestlige tagstolpe til den østligste kant af forsænkningen) x 4 meter, hvilket vil sige 28 m² gulvareal.

Dateringen af anlægget baseres ligesom hus K1 på selve husets udseende, som er en type, der påtræffes fra senneolitisk tid og ind i bronzealderens periode 1, samt på baggrund af fundene herfra (kulstof 14-dateringerne afventes for mere præcis tidsfæstelse). Desuden er der i huset fundet keramik, som sandsynligvis stammer fra et klokkebægerkar med den runde klokkeformede bug og udsvajede rand. Dette er med til angive en datering på ca. 2350-2000 f.Kr.

Grube A384:

2 meter stik vest for forsænkningen A386 ligger en grube, hvori der er fundet skår fra et kar med små indstik lige under randen.

Gruben har gråtonet, sandet fyld med trækulsnister, og der er fundet keramik fra det omtalte kar i 2 af lagene. Keramikken lå fortrinsvis midt i den let fladbundede grube. Keramikken kan på baggrund af ornamentikken dateres til senneolitikum.

Figur 20: Ornamenteret keramik fra gruben A384.

Det er ret almindeligt at finde gruber i forbindelse med de forsænkede hustomter, og denne grube har sandsynligvis en funktion i forhold til hus K2. På grund af fraværet af stolper øst for forsænkningen A386, og da vi jo derfor ikke ved nøjagtigt hvor huset slutter, er det ikke umiddelbart muligt at afgøre om gruben har ligget indeni eller udenfor huset.

Hus K3:

Muligt lille hus eller økonomibygning. Bygningen er nord-syd orienteret, og ligger lige syd for hus K2. Stolperne ligger pænt i system, men er irregulære og uens i fylden. Bunden af stolperne blev nivelleret, da huset er placeret nedad en skrånning, og som sådan er noget atypisk. Det virkede ikke bekræftende på huseorien, da de sydligste stolper var 30 cm lavere i niveau end de nordligste. I så fald ville huset stå meget skråt ned af bakken, og det er nok ikke helt sandsynligt. Afstanden mellem stolperne er ca. 2,5 meter, såvel øst-vest som nord-syd. Der er et enkelt fund af flintaflags fra A398. Dateringen er uvis, og i det hele taget er hele konstruktionen desværre lidt tvivlsom.

Andre anlæg på pladsen:

Der er fundet en del regulære neolitiske gruber jævnt fordelt ud over hele udgravningsområdet. Spredt ud mellem gruberne er der fundet pæne stolper, dog ikke tilhørende synlige huskonstruktioner eller hegn.

På et område lige vest for huset K2 er der engang i nyere tid sket en afgravning af undergrundssandet. Denne afgravning er 10 x 20 meter stor, og går minimum 20 cm ned under udgravningsfeltets niveau. Desværre er sandudvindingen (eller hvad der end er foregået) sket på det højeste punkt på udgravningen, og det er desværre sandsynligt, at der kan være bortgravet gruber, stolper og endda hele neolitisk huse.

To større områder i den nordlige del af udgravningsfeltet består af opfyldt sandjord blandet med lidt murbrokker, glaseret keramik, jydepottelignende skår, håndmedede søm og rudeglas. I det ene område er der fundet en mønt, som prydes af et portræt af Christian d. 8. Mønten er en såkaldt 1/5 rigsbankskilling, og er slået i 1842.

Sammenfatning:

Den arkæologiske undersøgelse har bidraget med spændende ny viden omkring senneolitikum såvel lokalt som regionalt. Udgravningen skal især fremhæves for det store kornfund i den forsænkede hustomt, som forhåbentlig kan hjælpe med til en klarere forståelse af, hvordan processen omkring høst og opbevaring er foregået. Dette vil den naturvidenskabelige analyse forhåbentlig kunne kaste lys over. Det er ligeledes interessante detaljer, at husene K1 og K2 tilsyneladende er konstrueret med et loft over det forsænkede område, samt at der er fundet klokkebægerkeramik i begge hustomter.

Alle disse detaljer er med til at bygge videre på forståelsen af senneolitiske huskonstruktioner, agerbrugsstrategier og på det østjyske tilhørsforhold til den nordeuropæiske Klokkebægerkultur.

Fremtidigt arbejde på stedet

Lokaliteten er nu færdigudgravet og området er derfor frigivet til anlægsarbejde. Området syd for den i forvejen anlagte grusparkeringsplads skal ifølge bygherre udlægges til grønt område, og berøres derfor ikke direkte af anlægsarbejdet. Skulle det blive besluttet at inddrage området til kolonihaver eller lignende, bør området undersøges arkæologisk, da vi fra forundersøgelsen ved, at der ligger endnu en forsænket hustomt, og dermed endnu en mulighed for at erhverve os værdifuld viden om senneolitikum i Østjylland.

Skanderborg Museum d. 20-01-2012

Anja Vegeberg Jensen, arkæolog

Tidstavle

År f./e. Kristus

